

КОНФЕРЕНЦІЯ «ПЕРЕЩЕПИНСЬКИЙ СКАРБ ТА ЙОГО ЕПОХА»

Сенсаційна знахідка неподалік від Полтави 29 травня (11 червня) 1912 р. великого комплексу дорогоцінних стародавніх речей добре відома в світі як Малоперещепинський (Перещепинський) «скарб». І не дивно, адже пересічній людині складно збагнути не тільки історичну, а й матеріальну цінність цієї знахідки, в складі якої тільки предметів із дорогоцінних металів було 70 кг (20 — золота, 50 — срібла). За Перещепинським комплексом у літературі закріпилася назва найбагатшого скарбу I тис. на території Європи, що засвідчено різномовними енциклопедичними виданнями та довідниками.

До вивчення Малоперещепинської знахідки неодноразово зверталися дослідники з різних країн: їй присвячені монографії, розкішно видані альбоми, каталоги виставок, буклети й календарі; окремі предмети комплексу потрапили на сторінки солідних мистецтвознавчих студій, низки досліджень етапів середньовічної історії Європи. Бібліографічний опис наукової літератури з вивчення скарбу займає не один десяток сторінок. Першими в цьому списку стоять імена пов'язаних долею та походженням із Полтавщиною українських археологів — І.А. Зарецького (Зарецкий 1912) та М.О. Макаренка (Макаренко 1912), які не тільки обстежили місце знахідки й зберегли «скарб», а й підготували праці з приводу сенсаційного відкриття, актуальність яких не згасає з часом.

Колектив вчених з Ермітажу в Санкт-Петербурзі, де зберігається основна частина комплексу, в складі В.М. Залеської, З.О. Львової, Б.І. Маршака, І.В. Соколової та Н.О. Фоянкової свого часу видав два великі дослідження «Сокровища хана Кубрата», розділи яких часто використовуються в наукових часописах, збірках праць та інтернетвиданнях (Залеская и др.

1997; Сокровища... 1997). В Україні цій проблемі, а також поховальним комплексам перещепинського типу та через призму взаємин слов'ян і кочівників, найгрунтовніші праці присвятили київські археологи (Сміленко 1975; Приходнюк 2001; Комар 2006). О.В. Комар остаточно утвердив в археологічній літературі правомірність вживання спеціального терміну щодо цього типу старожитностей — пам'ятки перещепинської культури (Комар 2006).

Розуміння Малоперещепинського скарбу сучасними вченими не однозначне. З приводу його етнічної належності є прихильники віднесення цієї знахідки до хозар (М.І. Артамонов, О.І. Айбабін, Б.І. Маршак, О.І. Семенов, К.М. Скалон), хоча значна група дослідників відносить Малоперещепинський комплекс до числа болгарських старожитностей (Й. Вернер, З.О. Львова, Р.С. Орлов, І.О. Гавригун, В.М. Залеська, А.М. Обломський та ін.). Відомий російський археолог А.К. Амброз вважав «скарб» царським або ханським поминальним комплексом.

Австрійський дослідник Й. Вернер, який довгий час вивчав середньовічні кочівницькі старожитності Європи та побував на місці знахідки в роки Другої світової війни, дійшов висновку, що Малоперещепинський комплекс є похованням одного з ханів Великої Болгарії — засновника болгарської держави кагана Кубрата (Вернер 1988). Ця гіпотеза стала панівною в болгарській і татарській історичній літературі, науково-популярних виданнях, перейшла на сторінки підручників. Вона має підтримку й серед окремих вчених України. Та до остаточного вирішення проблеми, хто ж був похований у Малій Перещепині та кому належали поминальні дари, приховані товщами піску, ще необхідні додаткові дослідження й нові знахідки (Приймак, Супруненко 2005, с. 3—4, 16—17).

На жаль, нерідко публікації супроводжуються певним інформаційним «шумом», коли замість достовірних фактів з'являються домисли та сенсаційні «відкриття» на зразок нововиявлених ханів кочівників — фундаторів Києва, гіпотези про «Балтавар = Полтаву» тощо. Неоднозначне трактування комплексу дослідниками викликає певні перестороги щодо прямолінійної атрибуції унікальної знахідки. Зокрема академік НАН України П.П. Толочко зауважував, що «спроба пов'язати із (болгарами — О.Б.)... *Перещепинський скарб, ототожуючи його з похованням хана Кубрата, ...не може бути визнана безумовною*». На його думку, знахідок слідів дерева та уламків кількох кісток навряд чи достатньо для твердження про поховання хана-кочівника, а поховальний ритуал (якщо це захоронення) не узгоджується з висновком дослідників про християнство Кубрата (Толочко 1999, с. 21—22).

100-річчю виявлення унікальної знахідки була присвячена Міжнародна наукова конференція «Перещепинський скарб та його епоха», проведена в м. Комсомольськ Полтавської обл. 14—15 серпня 2012 р. управлінням культури Полтавської обласної державної адміністрації, Центром охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації, Полтавською експедицією ДП НДЦ «ОАСУ» Інституту археології НАНУ та за підтримки ВАТ «Полтавський гірничозбагачувальний комбінат», у Музеї історії ВАТ «Полтавський ГЗК» та Комсомольському історико-краєзнавчому музеї. Вона зібрала понад 30 археологів, істориків, пам'яткоохоронців і співробітників музеїв і заповідників з України, Болгарії та Російської Федерації.

Проведено два пленарні засідання та екскурсія учасників до с. Мала Перещепина, на місце знахідки «скарбу», організована за спонсорської участі ВАТ «Полтавський ГЗК» та відділу культури і туризму Новосанжарської райдержадміністрації.

Конференцію з привітаннями до учасників відкрили перший заступник міського голови м. Комсомольськ *Д.Г. Биков*, голова Правління ВАТ «Полтавський ГЗК» *В.В. Лотоус* і начальник управління культури Полтавської облдержадміністрації *Г.І. Фасій*.

Наукова частина конференції розпочалася виступом професора *С.А. Скорого* «Епоха Перещепинського “скарбу”» (Київ). Доповідь «З історії вивчення Малоперещепинського “скарбу”». *І.А. Зарецький* (1857—1936) — перший дослідник унікального комплексу» виго-

лосив *О.Б. Супруненко* (м. Полтава). У доповіді «Перещепинський комплекс 100 років потому» *О.В. Комар* (Київ) окреслив сучасний стан вивчення Малоперещепинського комплексу й результати пошуків досі невідомих предметів зі складу знахідки. Ще одна доповідь співробітника відділу археології Регіонального музею в Добричі *Бояна Тотєва* (Болгарія) «Малоперещепинський «скарб» та елітарна культура Великої та Дунайської Болгарії» була присвячена аналізу поглядів сучасних болгарських дослідників на проблему атрибуції унікальної знахідки та ознайомила з деякими новими поховальними комплексами цієї доби з території Балкан. Проблема Малоперещепинського «скарбу» в контексті українсько-російських культурних стосунків (1917—1930 рр.) була темою дослідження істориків пам'яткоохоронництва професора *О.О. Нестулі* та кандидата історичних наук *С.І. Нестулі* (Полтава) (див.: Українські культурні цінності... 1996; 2002; 2006). У доповіді «Старожитності VI—VII ст. в Лісостеповому Подонні» доктор історичних наук *А.М. Обломський* (Москва) охарактеризував результати польових досліджень останніх років на території Липецької області в Росії.

Кілька стендових повідомлень пов'язали тематику конференції з діяльністю музеїв. Зокрема, завідувач Музею історії ВАТ «Полтавський ГЗК» *М.П. Стахів* та директор Комсомольського історико-краєзнавчого музею *Т.А. Стахів* розповіли про старожитності доби Великого переселення народів у колекції Комсомольського музею, а науковий співробітник цього ж музею *Н.Г. Кіракосян* представила реконструкцію вбрання дівчинки гунського часу з розкопок кургану в Лавриківці, створену за матеріалами нещодавно опублікованого полтавськими археологами поховального комплексу з Кременчуцького району.

Етнокультурні зрушення на території Дніпровського Лівобережжя VII—VIII ст. у степовій та на півдні лісостепової смуг були темою доповіді *В.В. Приймака* (Суми), а загальний огляд сільського господарства населення українського лісостепу напередодні утворення Київської Русі — *С.А. Горбаненка* (Київ). Про добулгарську «Веду словена» болгар розповів *Ю.О. Шилов* (Київ), а проблеми інтерпретації протоболгарських пам'яток Нижнього Подніпров'я та Північно-Західного Приазов'я висвітлив *М.В. Єльніков* (Запоріжжя).

Викликала інтерес доповідь *М.С. Сергеевої* (Київ) «Про шляхи розповсюдження деяких гральних атрибутів з кістки у Східній Європі».

Спробу вирішення проблеми витоків і подальшої долі канцерської гончарної традиції репрезентував у своїй доповіді *Я.В. Володарець-Урбанович* (Київ).

Епоха Малоперещепинського «скарбу» знайшла висвітлення і в повідомленнях *В.С. Аксьонова* (Харків) «Ямне поховання 2 Першого Верхньо-Салтівського могильника», *В.В. Скирди* (Харків) «Нові надходження до Музею археології та етнографії Слобідської України», *Ю.О. Пуголовка* (Полтава) «До витоків фортифікаційної традиції сіверян», *В.В. Шерстюка* (Полтава) «Середньовічне поселення Глинське IV у Середньому Поворсклі», *І.В. Головка* (Пирятин) «Знахідки VI—VII ст. в середній течії р. Удаю», *О.В. Сидоренка* (Лубни) та *Я.В. Володаря-Урбановича* (Київ) «Знахідки I тис. н. е. з околиць Засулля під Лубнами». Про комплекс спорядження коня гунського часу з пониззя Сули, виявлений мародерами, проінформувала *І.В. Кракало* (Кременчук).

На конференції були представлені також повідомлення з історіографічної проблематики. Зокрема, *О.В. Дровосекова* (Запоріжжя) доповіла про нові відомості з історії відкриття широковідомого Вознесенського комплексу. Про знахідки та копії предметів Перещепинського «скарбу» в збірці Полтавського краєзнавчого музею повідомила *І.С. Мельникова* (Полтава), а *Т.С. Одойко* (Полтава) запропонувала для перегляду телефільм, відзнятий в Ермітажі у червні 2012 р., про ознайомлення з предметами Перещепинського «скарбу». Про заходи з увічнення місця знахідки в Малій Перещепині — спорудження меморіального комплексу, виконані в 2011—2012 рр., розповіла *І.М. Кулатова* (Полтава).

У ході роботи конференції пройшла презентація нового наукового видання організа-

торів конференції — монографії *О.Б. Супруненка* і *В.В. Шерстюка* «Кургани Нижнього Припсілля» (Супруненко, Шерстюк 2011), яке разом з авторами представляв ініціатор появи цієї книжки — генеральний директор ТОВ «Біланівський ГЗК» *А.О. Рикус* (Комсомольськ).

У День археолога учасники конференції відвідали місце знахідки Малоперещепинського «скарбу», ознайомилися з результатами будівництва меморіального комплексу до чергового Всеукраїнського з'їзду болгар. Він зводиться за ініціативою голови осередку болгар Полтавщини *Д.І. Христова* за проектом архітектора *Ю.А. Петрука*. Археологи також оглянули місцину, де наприкінці 1920-х рр. був виявлений за випадкових обставин ще один комплекс перещепинської культури, — Зачепилівський.

Відтак, у Полтавській обл. з'явився перший пам'ятний знак-комплекс, присвячений увічненню місця унікальної археологічної знахідки. Він розміщений на місці встановленого влітку 1989 р., із залученням учасників обстежень 1966—1967 рр. (Рутковская 1968, с. 205), знака-маркера (Витанов, Супруненко, Кулатова 1991). Це бетонований огорожений майданчик на курганоподібній дюні, який завершує довгу пряму доріжку. Посередині нього розміщено стелу з чорного граніту, встановлену 18 серпня 2001 р., під час I Всеукраїнського з'їзду болгар. На ній висічено родову тамгу роду Дуло, з якого походив хан Кубрат, і напис: «В єднанні сила. Великий Кубрат 6—7 століття Р. Х. От Бога поставлен Владетел на стара Велика Болгария. От Болгари Украинцы 18 август 2001 г.». З часом комплекс буде доповнений альтанкою, дошкою-вказівником про час знахідки «скарбу» та зеленими насадженнями навкруги, а початок доріжки позначатиме гранітна арка.

О.Б. СУПРУНЕНКО

Вернер Й. Погребалната находка от Малая Перещепина и Кубрат — хан на Българите. — София, 1988.

Витанов Д., Супруненко А., Кулатова И. Открыване и идентификация на гроба на хан Кубрат край. Полтава // Списания на Българската Академия на науките. — София, 1991. — 3. — С. 9—14.

Залесская В.Н., Львова З.А., Маршак Б.И., Соколова И.В., Фоянкова И.А. Сокровища хана Кубрата: Перещепинский клад. — СПб., 1997.

Зарецкий И.А. Клад, найденный при селе Малая Перещепина Константиноградского уезда Полтавской губернии // Тр. Полтав. учен. архивн. комиссии. — Полтава, 1912. — 9. — С. 181—206.

Комар А.В. Перещепинский комплекс в контексте основных проблем истории и культуры кочевников Восточной Европы VII — начала VIII в. // Степи Европы в эпоху средневековья. — Донецк, 2006. — Т. 5: Хазарское время. — С. 7—244.

Макаренко Н. Перещепинский клад (Предварительное сообщение) // ИАК. — 1912. — Доп. к вып. 46. — С. 207—211.

Малоперещепинське диво: До 100-річчя відкриття Перещепинського «скарбу». 1912—2012: Настінний календар / Авт. тексту Супруненко О.Б., Приймак В.В. — Полтава, 2011.

Приймак В.В., Супруненко О.Б. Малоперещепинський «скарбу». — К.; Полтава, 2005.

- Приходнюк О.М.* Степове населення України та східні слов'яни (друга половина I тис. н. е.). — К.; Чернівці, 2001.
- Рутковская Л.М.* Археологические памятники пограничья Лесостепи и Степи // Археологические исследования на Украине в 1967 г. — К., 1968. — II. — С. 204—207.
- Сміленко А.Т.* Слов'яни та їх сусіди в Степовому Подніпров'ї (II—XIII ст.). — К., 1975.
- Сокровища хана Кубрата: Каталог выставки / Залеская В.Н., Львова З.А., Маршак Б.И., Теляшев Р.Х.* — СПб., 1997.
- Супруненко О.Б., Шерстюк В.В.* Кургани Нижнього Припсілля. — К., 2011.
- Толочко П.П.* Кочевые народы степей и Киевская Русь. — К., 1999.
- Українські культурні цінності в Росії: Перша спроба повернення. 1917—1918 / Упоряд.: С. Кот, О. Нестуля.* — К., 1996.
- Українські культурні цінності в Росії: На шляху до діалогу. 1926—1930 рр. / Упоряд.: О. Нестуля, С. Нестуля.* — Полтава, 2002.
- Українські культурні цінності в Росії: Спроба діалогу про повернення. 1930 р. / Упоряд.: О. Нестуля, С. Нестуля.* — Полтава, 2006.

МІЖНАРОДНА АРХЕОЛОГІЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «СТАРОЖИТНОСТІ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я III—II ст. до н. е.»

16—19 жовтня 2012 р. в Тирасполі (Придністровська Молдавська Республіка) відбулася Міжнародна наукова конференція «Старожитності Північного Причорномор'я III—II ст. до н. е.». Вона була організована Придністровським державним університетом ім. Т. Шевченка — найстарішим (від 1930 р.) в регіоні вищим навчальним закладом. Підготовка та високий рівень проведення конференції стали можливими внаслідок узгодженої та дружньої роботи колективу науково-дослідної лабораторії «Археологія» (завідувач к. і. н. Н.М. Тельнов) Інституту історії, держави і права університету.

На перший погляд, назва й тема конференції звучать банально — відомі незчисленні «старожитності» Північного Причорномор'я. Однак звужені хронологічні межі (III—II ст. до н. е.), які вмістили момент розриву історії населення північнопричорноморських степів у ранньому залізному віці, роблять конференцію визначною подією в скіфології останніх років. Вона пролила світло на темне століття фіналу історії європейських скіфів. Уже в момент запрошення на конференцію, її учасникам стало зрозуміло, що будуть представлені та обговорюватися визначні результати польових досліджень скіфських класичних, але III—II ст. до н. е. пам'яток. У конференції, крім співро-

бітників, викладачів, аспірантів і студентів історичних та археологічних спеціальностей та установ Придністров'я, взяли участь 26 археологів з України (Київ, Одеса, Миколаїв, Дніпропетровськ, Нікополь, Сімферополь, Севастополь), Росії (Москва, Волгоград, Ростов-на-Дону, Новочеркаськ, Саратов) і Молдови (Кишинів), які спеціалізуються в так зв. проблемі III ст. до н. е.

У вступі М.П. Тельнов окреслив результати приблизно двадцятирічних розкопок лабораторії, які охопили практично всю територію республіки. Найзначнішими, з погляду щодо докладених зусиль та отриманих результатів, виявилися роботи на могильнику біля с. Глинбе (115 курганних насипів, зокрема 113 скіфських зі 181 похованням) і поселенні в с. Чобручі, що стартували ще 1993 р. Накопичений за 19 років величезний і цінний археологічний матеріал, непогано представлений в Музеї археології Придністров'я, що функціонує при науково-дослідній лабораторії «Археологія», до якого нерідко переносилася дискусія з конференц-залу.

У пленарній доповіді М.П. Тельнова, І.А. Четверикова, В.С. Сініки (НДЛ «Археологія») був представлений аналітичний огляд результатів багаторічних розкопок могильника Глинбе, подана характеристика артефактів, поховального обряду, етнокультурна атрибуція, аналіз іншокультурних впливів і значення мо-